

УДК 159.937:94:246.3:159.91(043.5)

Данілова О. С.

кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри соціальних теорій
Інституту інноваційної та післядипломної освіти
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Гердева Г. М.

студентка 3 курсу спеціальності «Соціальна робота» ППО
ОНУ імені І. І. Мечникова

РЕЛІГІЙНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: СПАДЩИНА МИНУЛОГО

Стаття присвячена аналізу релігійно-морального виховання військовослужбовців в історичному контексті. Аналізується історичний досвід співробітництва армії з релігійними організаціями і вплив духовного потенціалу релігії на соціалізацію, адаптацію та виховну роботу військовослужбовців. Значну увагу приділено питанню розвитку в Україні досвіду військового капеланства та інституту військового душпастирства в сучасній армії.

Ключові слова: історична психологія, метод історичної реконструкції, релігійно-моральне виховання, віруючі військовослужбовці, військові священики, військове капеланство, інститут військового душпастирства.

Проблема духовності і релігійно-морального виховання військовослужбовців армії і флоту не є новою, а має довгу і повчальну історію, але все ж залишається актуальною.

Комплекс суперечностей, що виник у різних соціальних інститутах, зокрема і в сучасній армії, проявляється в таких явищах, як духовно-моральна криза, руйнування ціннісних підстав, експансія західного способу життя, подвійні стандарти в політиці та суспільних відносинах, маніпулювання за допомогою засобів масової інформації суспільною свідомістю, цілеспрямоване нав'язування асоціальних і протиправних еталонів поведінки та стилів життя, загальне падіння моралі, зростання соціальної агресії і протиправних форм поведінки, гіпертрофована орієнтація масової свідомості виключно на отримання матеріальних благ та ін. Все це небезпечно позначається на духовному здоров'ї нації і свідчить про глибоку духовну кризу в суспільстві. Тому в науковому і громадському вживанні з'явилися такі поняття, як духовні загрози і духовна катастрофа, пов'язані з поняттям духовної безпеки.

В концепції Національної безпеки України духовна безпека розглядається як важливий фактор і включає в себе захист культурної, релігійно-моральної спадщини, історичних традицій і норм суспільного життя, формування державної політики у сфері релігійного і морального виховання населення. Цим і обумовлюється **актуальність** даної теми дослідження.

Мета дослідження визначається актуальністю даної проблеми і полягає в історичному аналізі духовного потенціалу релігії у рамках виховної роботи військовослужбовців.

Теоретична значимість дослідження полягає в тому, що на основі історичної психології та методу історичної реконструкції було вивчено основні тенденції релігійно-морального виховання військовослужбовців і на основі отриманих результатів будуть вироблені рекомендації щодо вивчення і використання досвіду минулого, розробки концептуальних положень теорії та практики релігійно-морального виховання в сучасній військовій школі.

Практична значимість: впровадження результатів дослідження у діяльність психологічних служб та органів виховної роботи, військово-навчальних закладів, факультетів та кафедр дозволить підвищити ефективність процесу духовно-морального виховання слухачів та курсантів вчз; ознайомлення офіцерського складу курсантів і слухачів з багатим історичним досвідом духовно-морального виховання військовослужбовців.

Таким чином, теоретична і практична значущість даної проблеми, її актуальність і недостатня розробленість зумовили вибір дослідження цього питання саме в психолого-історичному контексті. У зв'язку з цим нами в ході дослідження був використаний *метод історичної реконструкції* [1].

Час приносить багато нового. Очевидно, що сучасну армію без сучасних наукових технологій побудувати не можна. Очевидно й інше — найсучасніші комп'ютерні технології є лише засобом у досягненні перемоги над супротивником. Вирішальним фактором на полі бою, в повітрі, на морі, в космосі є людина. Що буде вести її у бій: зиск, гроші, злість, ненависть чи любов, — від цього дуже багато що залежатиме. Тільки воїн, що ввібрав в себе християнську мораль, православну віру, віру своїх непереможних прадідів, буде також непереможний. Це ми повинні пам'ятати.

Споконвіку у системі виховання військовослужбовців відводилася провідна роль духовному розвитку і релігійно-моральному вихованню. Вплив релігії на військову організацію суспільства цілком закономірний. Вона стосується головним чином сфери духовного життя військових колективів, у яких на етапі реформування Збройних Сил виникла гостра необхідність набуття нових джерел формування у воїнів моральних мотивів військової служби.

Реалізація потенціалу релігії у роботі з військовослужбовцями здійснювалася ще до проголошення 22 жовтня 1721 року Петра I Імператором Всеросійським і Батьком Батьківщини. Але найвищого розквіту даний напрямок зазнав саме в період Російської імперії.

Петро Олексійович, добре розуміючи значення стану морального духу армії для досягнення перемоги і роль у цьому релігійного почуття, формуючи регулярну армію і проводячи широкомасштабні реформи, справу духовного виховання доручив православній церкві. Тому поряд із створенням регулярної армії і флоту він звертає увагу на розвиток військового духовенства. Основні положення про релігійне виховання воїнів Петром Олексійовичем закріплювалися в розроблюваних під його керівництвом статутних документах.

Якщо звернутися до ще більш ранньої історії, то можемо побачити, що імена Олександра Невського, Дмитра Донського, ченців Троїце-Сергієва монастиря Родіона Ослябі і Олександра Пересвіта та багатьох інших право-

славних воїнів церква глибоко шанує за їх ратні подвиги. Святими на Русі називалися ордени Андрія Первозванного, Георгія Побідоносця, Володимира, Олександра Невського. Середньовічний літопис демонструє чимало прикладів, коли у важку для Батьківщини годину священики зі зброєю в руках захищали Вітчизну («з мечем ішли на рать»), а ченці ставали воїнами.

Простежуючи розвиток даного напрямку після петровських часів, необхідно віддати належне генералісімусу Олександрову Васильовичу Суворову. Він знав, яким могутнім двигуном, якою надихаючою силою для російського народу є православ'я. Суворов намагався впливати на душу солдата, звертаючись до православних істин. Тому, будучи ще командиром полку, поряд зі стройовими заняттями, він дбає і про релігійно-моральне виховання солдатів. Він будував церкви, для солдатів склав молитовник і короткий катехізис [4].

Діяльність О. В. Суворова щодо релігійно-морального виховання солдатів унікальна і доказом цього служать результати суворовських битв. Він провів близько двохсот боїв і у всіх отримав перемогу. Історія військового мистецтва знає багато прикладів перемог над противником, який мав кількісну перевагу в 2–3 рази, добре озброєного і котрий знаходився в укріпленому районі. І таких перемог у Суворова було багато. Як свідчить статистика, відношення втрат протиборчих сторін найчастіше було на користь російського воїнства [6].

Необхідно відзначити служіння праведного воїна Федора Ушакова, флотоводця. На його кораблях був встановлений монастирський лад. Кораблі носили імена святих і християнських свят. Перед боєм адмірал напучував своїх моряків: «Йдучи в бій, читайте 26, 50 і 90 псалми і вас не візьме ні куля, ні шабля». Тому і не мав легендарний адмірал жодної поразки з 43 морських баталій. Жоден російський корабель під його командуванням не був втрачений [5].

Ці видатні воєначальники не зазнали жодної поразки. Вивчаючи традиції навчання і виховання воїнів легендарних полководців, необхідно відзначити їх релігійно-моральний і патріотичний характер. Щоб розкрити секрет їх перемог, не треба глибоких досліджень, досить згадати вислів О. В. Суворова: «Молися Богу, від Нього перемога. Не руки, не ноги, не тлінне тіло здобуває перемогу, а безсмертна душа, яка править і руками, і ногами, і зброєю, і якщо душа воїна велика і могутня, не віддається страху і не падає на війні, то й перемога безсумнівна» [7].

Важливо, ми вважаємо, звернути увагу на духовну традицію підготовки воїнів до бою. Мученик Меркурій Смоленський перед битвою перебував у пості і молитві перед Смоленською іконою Божої Матері і тим самим зміцнював свій дух. Згадаймо воїнів народного ополчення Мініна і Пожарського — перед вирішальним штурмом Кремля, як пише літописець, вони три дні перебували в молитві перед Казанською іконою Божої Матері і після цього почали штурм, який увінчався перемогою [8].

Отже, з цих прикладів ми бачимо, що воїни готувалися до битви як до якоїсь священної дії, святої справи, Божої брані.

До кінця XVIII століття армія і церква вже представляли собою єдиний злагоджений організм. Військовому духовенству відводилося завдання патріотичного, морального та військового виховання офіцерів, солдатів і матросів з метою формування у них високих моральних і бойових якостей. Це досягалося створенням у підрозділах і частинах особливої атмосфери, яка підкреслювала святість військового обов'язку. На перше місце серед багатьох завдань, що вирішуються військовим духовенством, виступало прагнення виховати в воїні любов до Бога, вірність православ'ю, духовно-моральні сили, зробити його людиною, наповненою істинно християнським настроєм, яка виконує свої обов'язки не через страх погроз та покарання, а по совісті і через глибоке переконання у святості військового обов'язку. Військові священики дбали про виховання у військах духа віри, благочестя і військової дисципліни, терпіння, мужності і самопожертви.

У підготовці майбутніх офіцерів з другої половини XVIII століття також приділялася велика увага релігійно-моральному вихованню. Провідником та ініціатором багатьох нововведень катерининської епохи в підготовці офіцерських кадрів був генерал-поручик Іван Іванович Бецкой. Головними засобами морального виховання І. І. Бецкой вважав «вкорінення страху Божого», ізоляцію вихованців від навколишнього середовища, а також позитивні приклади, на яких будувалося виховання. Одним з основних навчальних предметів, що впливають на духовно-моральний стан вихованців, був Закон Божий.

Важливим етапом в історії кризь призму психоло-соціального аспекту з віруючими військовослужбовцями стала Вітчизняна війна 1812 р. Вона зажадала від російського народу велетенського напруження всіх духовних і фізичних сил. Історія цієї війни буває фактами, що свідчать про величезне значення православної віри як невичерпного джерела духовних сил. Реалізація потенціалу релігії у соціалізації, адаптації та вихованні військовослужбовців у цей період здійснювалася військовим духовенством і ґрунтувалася на міцній вірі в Бога, безмежній відданості цареві та любові до своєї Вітчизни. В одній з інструкцій військовим пастирям зазначалося: «Головне завдання військових душпастирів, проповідуючи слово Боже перед військовими людьми, наставляти їх у незмінних обов'язках воїна, в благочесті, безмежній відданості государеві, покорі начальству та старанності на службі...». Духовний зв'язок війська з пастирями став величезною силою в досягненні перемоги, подвигах військових священиків, мав могутній духовно-моральний вплив на віруючих військовослужбовців. У розпал бою, перебуваючи серед воїнів, пастирі заохочували й підбадьорювали солдатів, напучували важко поранених. З хрестом в руках йшли попереду полку і своїми повчаннями і прикладом мужності надихали воїнів міцно стояти за Віру, Царя і Вітчизну [3].

Після Вітчизняної війни психолого-соціальна та виховна діяльність з віруючими військовослужбовцями здійснювалася в мирній обстановці. Військові священики в її ході здійснювали як богослужбову, так і поза-службову діяльність. Зокрема, богослужбова діяльність включала в себе проведення літургій, молебнів, читання проповідей і сповідання військовослужбовців.

У 1876 р. у багатьох російських газетах було надруковано звістку про мученицьку смерть унтер-офіцера 2-го Туркестанського стрілецького батальйону Фоми Данилова. Він був захоплений у полон кипчаками і після страшних катувань варварськи убитий ними за те, що не захотів прийняти магометанство і перейти до них на службу. Йому обіцяли помилування і нагороду, якщо він погодиться відректися від Христа. Данилов відповідав, що змінити хреста не може і як російський підданий має і в полоні виконувати свій обов'язок по відношенню до царя і до християнства. Мучителі, забивши Данилова до смерті, здивувалися силі його духу й назвали його «батиром», тобто богатирем.

Ф. М. Достоевський, прочитавши про смерть Данилова, присвятив роздумам про моральні і духовні джерела його подвигу більше десяти сторінок свого щоденника. Ці роздуми він назвав «Фома Данилов, замучений... герой». «...Для нашого народу, — писав Достоевський, — подвиг Данилова, може бути, навіть і не дивний. У тому-то й справа, що тут як би портрет, як би всебічне зображення народу... тим-то все це і дороге для мене, і для вас, зрозуміло ж. Саме народ наш полюбляє точно так само правду для правди, а не для краси...» [3].

Одним словом, історія свідчить, що армія завжди надихалася ідеалами жертвовного служіння народу і Батьківщині. А витoki такого явища лежать в силі православної віри воїна, адже ще з часів святого князя Володимира дружини Київської Русі завжди йшли на брань під стягом із зображенням Спаса Нерукотворного. Досить згадати благословення князя Дмитра Донського на Куликовську битву Сергієм Радонезьким, глибоку релігійність Суворова. І ще багато прикладів свідчать про велику силу віри, яка внутрішньо змінює і зміцнює воїнів в найважчі і найвідповідальніші моменти їх життя.

Релігія завжди відігравала важливу роль у психологічному стані і соціалізації та вихованні військовослужбовців. Саме релігійність православного народу, на нашу думку, була одним з факторів перемог нашої армії. Віра була основою цінністю військовослужбовця, піднімала його на подвиг, на героїчні вчинки, зміцнювала його військовий дух.

Багатотисячний історичний досвід показує, що в поєднанні з потужною державно-ідеологічною підтримкою, матеріальними чинниками система духовно-морального виховання сприяє перетворенню сучасних армій в надійний інструмент політики своїх держав.

Так чому ж в цілях удосконалення системи загальної і спеціальної підготовки військових кадрів не врахувати історичний досвід релігійно-морального виховання військовослужбовців? Ми вважаємо, що необхідно створити постійно і цілеспрямовано діючу, активно функціонуючу підсистему релігійно-морального виховання у всіх вnz України, зокрема й у військовій школі. З цією метою доцільно здійснити ряд заходів.

1. Щодо організації:

Державним органам влади пропонується забезпечити:

- створення системи релігійно-морального виховання, її всебічне забезпечення й підтримку на всіх рівнях в цілях виходу з моральної кризи суспільства;

- створення спеціальних органів державної влади, відповідальних за духовно-моральне виховання (особливо молоді) і його ефективність;
- створення умов для збереження духовно-морального здоров'я нації, всебічний соціальний захист офіцерського складу у відповідності з чинним законодавством;
- забезпечення організації редакційно-видавничої бази для публікації релігійної, моральної навчально-методичної, просвітницької і наукової літератури, журналів, періодичної преси, щорічників;
- *розвиток в Україні досвіду військового капеланства та інституту військового душпастирства в сучасній армії.*

Міністерству оборони, органам управління військовою освітою, командирам, офіцерам-вихователям, професорсько-викладацькому складу внз рекомендується:

- для поліпшення координації роботи суб'єктів і підвищення ефективності релігійно-морального виховання органам військового управління доцільно внести доповнення до статей «Положення про вищі військові навчальні заклади Збройних Сил України» щодо пріоритетності релігійно-морального виховання в змісті виховної роботи, відобразити це в планах і програмах; планувати щорічні науково-практичні конференції з проблем духовно-морального виховання;
- з метою узагальнення досвіду та розробки методичних матеріалів з вивчення і проведення релігійно-морального виховання, участі в обміні досвідом та навчально-методичною літературою в Україні та за кордоном розглянути питання про створення спеціальної лабораторії або спеціальної групи фахівців у даній галузі підготовки майбутніх офіцерів;
- введення обов'язковим компонентом базової військової освіти спеціальних курсів «Основи релігійно-морального виховання», «Історичний досвід релігійно-морального виховання військовослужбовців».

2. Щодо змісту:

Органам державної влади доцільно здійснити:

- розробку державної концепції релігійно-морального виховання з чітким визначенням духовно-моральних цінностей нашого суспільства;
- державну, правову та ідеологічну підтримку престижу професії українського офіцера.

Керівному, виховному та викладацькому складу внз рекомендується: у навчальних програмах з гуманітарних наук приділяти більше уваги етичним і релігійним проблемам, розробці і роз'ясненню основних положень кодексу офіцерської честі, кращих військових традицій та ритуалів.

3. Для методичного забезпечення занять з курсантами, надання допомоги професорсько-викладацькому складу офіцерам-вихователям пропонується:

- підготувати і видати навчальні та методичні посібники «Релігійно-моральне виховання у військово-навчальних закладах: досвід минулого і сьогодення»;
- розглянути питання про розробку єдиного Кодексу честі українського офіцера, в якому знайшли б відображення релігійно-моральні цінності офі-

церського корпусу, які склалися історично, духовно-моральні обов'язки офіцера;

• для підвищення ефективності релігійно-морального виховання відділам виховної роботи доцільно розширити шефські зв'язки з різними громадськими організаціями, Українською Православною Церквою, іншими конфесіями.

Висновки. Реалізація практичних рекомендацій щодо використання духовного потенціалу релігії у соціалізації, адаптації та вихованні військовослужбовців дозволить поліпшити морально-психологічний клімат у військових колективах і взаємини армії і релігії.

Список використаних джерел і літератури

1. Белявский И. Г. Исповедь пасынка века и немного исторической психологии / И. Г. Белявский, А. Н. Кишинская. — Одесса: ОКФА, 1997.
2. Булгаков Н. Сим Победим! Православие. Армия. Государство / Н. Булгаков, А. Яковлев-Козырев. — М.: Глаголь, 2002.
3. Достоевский Ф. М. Полное собрание сочинений: в 30 т. Т. 25 (Дневник писателя за 1877 г., январь-август). — Л., 1983.
4. Золотарев А. В. Стратегия духа армии. Армия и Церковь в русской истории / А. В. Золотарев. — 2-е изд., доп. — Челябинск: Социум, 2006.
5. Игнатьев Б. Б. Господь — мое Знамение! / Б. Б. Игнатьев, В. М. Курилев, В. В. Подгорбунский. — М.: Светоч, 2006. — Серия: Духовно-нравственные и исторические традиции русской армии (книга 2).
6. Курилев В. М. Воскресни, Русь! О патриотизме, достоинстве русского человека и православном понимании войны / В. М. Курилев. — М.: Даниловский благовестник, 2000.
7. Наука Побеждать. За веру и отечество. — М.: Даниловский благовестник, 2008.
8. Языкова В. К. Богословие иконы / В. К. Языкова. — М.: Паломник, 1995. — 169 с.

References

1. Beljavskij I. G. Confessions stepson century and some historical psychology / Beljavskij I. G., Kishinskaja A. N. — Odessa: OKFA, 1997.
2. Bulgakov N. Sim Peremozhemo! Orthodoxy. Army. State / N. Bulgakov, A. Jakovlev-Kozirev. — M.: Glagol, 2002.
3. Dostoevs'kij F. M. Complete Works: in 30 volumes. V. 25. — L., 1983.
4. Jazykova I. K. Theology of icons / I. K. Jazykova. — M.: Palomnik, 1995. — 169 p.
5. Kurilev V. M. Arise, Russ! Patriotism, dignity and rights of the Russian Orthodox understanding of war / V. M. Kurilev. — M.: Danilovs'kij blagovisnik, 2000.
6. Science of Victory. For faith and fatherland. — M.: Danilovs'kij blagovisnik, 2008.
7. Zolotar'ov O. V. The strategy of the spirit of the army. Army and Church in Russian history / O. V. Zolotar'ov. — Cheljabins'k: Socium, 2006.
8. Ignat'ev B. B. Gospod' — moe Znamennja! / B. B. Ignat'ev, V. M. Kurilev, V. V. Podgorbuns'kij. — M.: Svitoch, 2006.

Данилова Е. С.

кандидат психологических наук, старший преподаватель
кафедры социальных теорий Института инновационного
и последипломного образования
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

Гердева А. Н.

студентка 3 курса специальности «Социальная работа» ИИПО
ОНУ имени И. И. Мечникова

**РЕЛИГИОЗНО-ПРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ
ВОЕННОСЛУЖАЩИХ: НАСЛЕДИЕ ПРОШЛОГО**

Резюме

Статья посвящена анализу религиозно-нравственного воспитания военнослужащих в историческом контексте. Анализируется исторический опыт сотрудничества армии с религиозными организациями и влияние духовного потенциала религии на социализацию, адаптацию и воспитательную работу военнослужащих. Ключевое внимание уделено вопросу развития в Украине опыта военного капелланства и института военного душпаствырства в современной армии.

Ключевые слова: историческая психология, метод исторической реконструкции, религиозно-нравственное воспитание, верующие военнослужащие, военные священники, военное капелланство, институт военного душпаствырства.

Danilova Helena

Candidate of psychological science, senior lecturer
Odessa National Mechnikov university
Institute of the innovation postdiploma education, the chair of the social theories

Gerdeva Anna

3rd year student of the direction «Social work»
Odessa National Mechnikov university
Institute of the innovation postdiploma educations

**RELIGIOUS AND MORAL EDUCATION OF MILITARY PERSONNEL:
THE LEGACY OF THE PAST**

Abstract

The problem of spirituality and religious and moral education of servicemen is not new, and has a long history, but still remains relevant.

Today different social institutions, particularly in the modern army can observe a set of contradictions, manifested in such phenomena as spiritual and moral crisis, the destruction of valuable reasons. This dangerous effect on the spiritual health of the nation and shows a deep spiritual crisis in society. Therefore, the scientific and public use were such a thing as religious and spiritual disaster threats associated with the notion of spiritual security.

The purpose of the research is conditioned the relevance of the problem and consists in the historical analysis of the spiritual potential of religion within the educational work of servicemen.

The object of the research: the problem of spirituality and religious and moral education of servicemen.

The subject: the study of the basic tendencies of religious and moral education of a method of historical reconstruction.

Based on the analysis and study of this problem, we developed recommendations for the study and use of past experience in the design concept of the theory and practice of religious and moral education in modern military school. We believe, the implementation of research results in the activities of educational work, military schools, faculties and departments will allow to promote effectiveness of the religious and moral education of servicemen.

Therefore, the article investigates the religious and moral education of servicemen in historical context. Examines the historical experience of cooperation between the army and religious organizations and the influence of religion on the spiritual potential of the educational work of servicemen. Key attention paid to the issue of development in Ukraine experience of military chaplains and the Institute of military spiritual mentoring modern army.

Key words: the historical psychology, the method of historical reconstruction, religious and moral education, faithful soldiers, military priests, military chaplaincy, the Institute of military spiritual mentoring.

Стаття надійшла до редакції 06.05.2014